

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Politikatudományi Doktori Iskola

Gyulai Attila

NYELV ÉS RETORIKA CARL SCHMITT POLITIKAELEMÉLETÉBEN

PhD-értekezés tézisei

Témavezető

Szabó Márton

professor emeritus

Budapest

2015.

I. A dolgozat témája és célja

Dolgozatom a nyelv és a retorika szerepével foglalkozik Carl Schmitt politikaelméletében. Azt vizsgálom, hogy Schmitt politikaelméleti pozícióját és fogalmait mennyiben határozza meg ezek nyelvi megformáltsága és meghatározottsága, másrészt azt elemzem, hogy Schmitt milyen kapcsolatot tételez nyelv és politika, illetve – a dolgozat fogalmi kereteire utalva – a retorikai és a politikai között. Kérdésem, *A politikai fogalma* című Schmitt-szöveg híres kezdőmondatára utalva (Schmitt 2002): előfeltételezi-e a politikai fogalma a nyelvet?

Carl Schmitt életművéről ma már szinte áttekinthetetlen vita folyik. Több tudományág, számos megközelítésből elemzi, olvassa újra és újra Schmitt munkáit, a nyelviség szempontja azonban csak érintőlegesen jelenik meg. A dolgozatban ugyanakkor amellett érvelek, hogy Schmitt másként és jobban érthető, ha kulcsfogalmait olyan elemzésnek vetjük alá, mely tudatosítja ezek nyelvi meghatározottságát, függésüket nyelvi megformálásuktól, illetve teoretikus összefonódásukat a nyelviség szempontjaival.

Bár Schmittnél szinte kínálja magát az a lehetőség, hogy a nyelv szerepét a cselekvéssel, például a döntéssel szembeállítva határozzuk meg, nem erről a politikailag gyakran hasznosított és Schmittnél is kimutatható szembeállításról van szó. Sokkal inkább az a kérdés, hogy például a döntés schmitti fogalma mennyiben hordoz magában mégis a nyelvre vonatkozó kimondott és kimondatlan előfeltevéseket. A döntés fogalma itt azonban csak egy példa, állításom ugyanis az, hogy a nyelviség Schmitt végigkíséri életművét, az elméleti kulcspontoknál mindvégig megkerülhetetlen szerepet játszik, ami persze nem jelenti azt, hogy Schmitt a nyelvvel kapcsolatban mindig ugyanazon az állásponton lett volna.

Ha az említett szembeállításon túl Schmitt munkáiról kiderül, hogy olvashatók úgy is, mint amelyek éppen politika és nyelv rendkívül összetett viszonyáról szólnak, akkor egy kettős dilemma tárul fel. Egyik oldalról arról van szó, hogy a politika mennyiben nyelvi már eleve, miként függ a nyelvtől, illetve hogyan válik a nyelvi megjelenés által meghatározottá. Másik oldalról ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy – amennyiben Schmitt nyomán indulunk el – a nyelv már eleve a politikai megkülönböztetések módján lép működésbe. Ahol jelentésbeli különbség van, ott – legalábbis potenciálisan – a politikai megkülönböztetés is érvényesül.

A politikai és a nyelvi között tehát kettős viszony feltételezhető: szétválasztottságról, szétválaszthatóságról és megkülönböztetésről van szó, ami ugyanakkor mindig egymásba kapcsolódássá válik. Mert szét lehet választani a nyelvit és a politikait, de ez egy olyan cselekvés, amely csak nyelvileg képes érvényesülni, és amely potenciálisan politikailag is hatékonyvá válik. A politikai sohasem oldódik fel teljes egészében a nyelvben, a nyelvi pedig sohasem semlegesíthető átlátszó közegként a politikai előtt. A politika és a nyelv közötti megkülönböztetés Schmittnél megjelenő kettős – egyszerre politikai és nyelvi – problémája az tehát, amivel dolgozatomban foglalkozni fogok.

Eddig elhanyagolt szövegek, szövegrészletek kiemelésével és elemzésével a dolgozatban mutatok rá arra, hogy a nyelviség Schmitt számára nem mellékes szempont, hanem gondolkodásának egyik alapproblémája volt. Ugyanez válik láthatóvá a legismertebb

szövegek legismertebb szakaszainak újraolvasásával is. Amellett, hogy a korai munkákban kifejezetten előtérben áll nyelv, retorika és politika összefüggése, Schmitt klasszikus korszakának írásaiból sem tűnik el ez a szempont, a kérdés az, hogy milyen szerepet tölt be.

A dolgozatban mellett érvelek, hogy a nyelviség könnyen azonosítható szempontja nem csupán kiegészítője Schmitt főtémáinak, hanem azokkal szoros összefüggésben is áll, sőt, valójában az olyan fogalmak, mint a politikai teológia, a döntés és a kivételes állapot vagy a politikai és a barát/ellenség megkülönböztetés meg sem érthetőek anélkül, hogy ne vennénk figyelembe a bennük érvényesülő retoricitás problémáját.

Carl Schmitt nyelvileg meghatározott politikaelmélete többszörösen is kettősségek, dualizmusok átmeneti pontjain helyezkedik el. Az elválasztottság, az egység felbomlása, a törés nem csupán tematikusan játszottak szerepet Schmitt gondolkodásában, nem csupán ezzel foglalkozott, hanem eljárásait, elemzéseit is meghatározta.

A modernitás okozta törés, ami Schmitt munkáinak legfontosabb kontextusát jelenti, egyben mindig egy strukturális értelemben vett megkülönböztetés igényéről is szól, túl tehát minden történeti meghatározottságon.

Elmélet és cselekvés szembeállítását Schmitt kifejezett módon is elvetette, de a politikai fogalmának elemzése rámutat arra, hogy ezt ő maga már eleve sem volt képes következetesen tartani.

Végül nyelv és politika szembeállítása – érvelésem szerint a legmagasabb rendű törés nála – nem rögzíthető szétválasztást jelent, hanem folyamatos egymásba kapcsolódást: a retorikai által kifejezett politikait és a politikai által működtetett retorikait. Vagyis: a politikaiban meglévő jelentések eleve létező retoricitását, különbözését, de egyúttal minden jelentéskülönbség már eleve politikai voltát is.

Schmitt politikaelméleti pozíciójának sajátossága abban mutatkozik meg, ahogyan e kettősségeket kezeli, illetve, ahogyan e kettősségek érvényesülnek szövegeiben, adott esetben írói szándékaitól függetlenül is. Ahogyan a politikai nem elkerülhető, úgy a jelentésképződés sem függeszthető fel általában és véglegesen. A schmitti politikaira, a retoricitás módján érvényesülő politikaira ugyanis éppen az jellemző, hogy képes jelentéseket generálni, képes biztos azonosítási pontokat teremteni, ám – és ez a lényeg – ez az „eredmény” megalapozhatatlan, nem vezethető vissza a jelentésadás politikai aktusán túl semmi másra.

Nyelv és politika elválasztottsága, ami nem más, mint megalapozhatatlan összetartozása, egy feltartóztathatatlan és visszafordíthatatlan átmenetet takar. Amint ez legvilágosabban a barát/ellenség megkülönböztetésben láthatóvá válik, arról van szó, hogy az elméleti (tudományos), a figuratív (retorikai) egy részben politikai, részben retorikai átfordítás következtében rögzítetté válik, szubsztancializálódik, és cselekvéssé, illetve szó szerintivé válik.

Schmitt nyomán így a politikaelmélet, a politika természetének leírása olyan megközelítést jelent, amelyben az, amivel foglalkozik, nem írható le tárgyként egy hozzá képest külső pozícióból. A leírás retorikája és a jelentésadásban megnyilvánuló politikai ebben

kikerülhetetlenül szerepet játszik, tehát maga a politikai az, ami totalizálódik. Schmitt politikafelfogása így nem is a megkülönböztetések formalizálásának totalizálódása, nem a pusztá megkülönböztetés, mert ami totalizálódik, nem egyik vagy másik jelentés, hanem maga a jelentésrögzülés, amely azonban saját magán kívül megalapozhatatlan.

Mindennek következményei vannak minden olyan politikatudomány számára, mely komolyan veszi Schmitt politikaelméletét. Nem lehetséges ugyanis a politika bármely jelenségét, vagy a politikát magát úgy leírni, hogy abban a politikai ne érvényesülne. A politika nyelve és a nyelv politikája, a retorikai és a politikai megalapozhatatlan elválasztása legalább potenciálisan beavatkozást jelent, azaz politikai jelentésadást. A politikai esetében az eshetőség ugyanakkor már mindig is érvényesülés, ha csupán lehetőségként is, de már jelen van. A politikai totalizálódása pedig ennek az eshetőségnek köszönhető.

Schmitt gondolkodástörténeti pozíciója mindezek alapján önmagában is köztes helyen van. Nyelvi szkepticizmus, olykor konstruktivizmus és politikai esszencializmus egyszerre jellemzi. A másik oldalról ugyanígy érvényesül nála a politikai önkényességének, másból való levezethetetlenségének köszönhető jelentésadás. Schmitt azt mutatja meg, hogy bár a politikai önmagán túl megalapozhatatlan, mégis jelentéseket hoz létre, túllépésre törekedve e megalapozhatatlanságon, és ez az, amit a metafizika elkerülhetetlenségének nevezett.

Úgy tűnhet, hogy Schmitt a lehetetlenre és a hiábavalóra vállalkozott, amikor olyan fogalmakat igyekezett tisztázni és lehatárolni, amelyek maguk éppen arról szólnak, hogy minden ilyen kísérletet érvénytelenítsenek. Az önmagában vett döntés, a tiszta politikai olyan fogalmi kísérletek, amelyek úgy törekszenek formalizálásra, mintha lehetséges lenne figyelmen kívül hagyni ennek a lépésnek a nem-formális jellegét. A megkülönböztetésre épülő politikai fogalma maga a határteremtő, így aligha lehetséges egy hozzá képes külső pozícióból lehatárolni a jelentését anélkül, hogy a tárgy határteremtő volta ne érvényesülne a definíciós törekvésben is.

II. A dolgozat szemlélete és módszere

A fent jelzett kérdések sajátosan politikaelméleti irányba tartanak. Egyrésztől ugyanis a politika természetére, mibenlétére vonatkoznak, másfelől pedig a politika megismerésének problémájához vezetnek, a nyelviség azonban az előbb említettek szerint mindkét szempontból meghatározó. A politikaelmélet dolgozatomban használt fogalmát leginkább a „Mi a politika?” egyszerűnek látszó kérdése világíthatja meg. Ez a kérdés nyilvánvalóan magában foglalja a politika természetére irányuló vizsgálatot, és feltételezi a válasz lehetőségét. Schmitt munkáin keresztül ugyanakkor éppen az érthető meg, hogy a politika megismerésére irányuló törekvések ugyancsak politikaelméleti előfeltevéseken nyugszanak, ilyen módon tehát a politika episztemológiája egyben az episztemológia politikája is. Miközben tehát nyilvánvalóan lehetséges rákérdezni a politika mibenlétére, Schmitt politikaelmélete szempontjából figyelembe kell venni, hogy maga a kérdés sem mentes tárgyának működésétől.

Nem véletlen, hogy Schmitt könnyen félreérthető gondolkodó, hiszen ezen az úton nagyon könnyű aporetikus, totalitárius vagy rezignált következtetésekre is eljutni. Annak belátásáról van ugyanis szó, hogy nemcsak, hogy nem lehetnek véglegesen megalapozott ismereteink a világról odakint, de amit megtudunk, ráadásul valami olyasminak a logikája szerint jön létre, amit sokan inkább kordában szeretnének tartani. Némileg leegyszerűsítve a problémát, azt mondhatni, hogy Schmitt pusztán ennek a vágynak a tarthatatlanságára mutatott rá. Ám miközben ezzel foglalkozott, újra és újra beleütközött a nyelviség problémájába végigjárva mindhárom említett viszonyulást, amelyek közül leginkább talán az aporetikus tekinthető mégis állandó jelzőjének, már amennyiben valaki nem elégszik meg a következetlenség vagy az opportunizmus szinte mindent magyarázni képes ítéletével.

Megoldást erre a problémára a dolgozatban javasolt nyelvi megközelítés jelenthet. Nem politika és nyelv viszonyának általában vett megoldásáról van szó azonban, hanem ennek a kettős problémának Schmittnél megjelenő sajátosságairól. Dolgozatom tehát nem ürügyként használja Schmittet általánosnak vélt kijelentések megfogalmazására, hanem kifejezetten arra kíváncsi, hogy nála miként értelmezhető politika és nyelv viszonya.

A kiindulópontot így olyan problémák jelentik, amelyek Schmitt-szövegein belül bukkannak fel, szűk értelemben tehát textuális elemzésről van szó. Ez azt jelenti, hogy Schmitt szövegeinek belső szerkezete foglalkoztat, azok a nyelvi és politikai történések, amelyek nem egyszerűen a szövegek által, hanem azokon belül mennek végbe. A módszer ehhez illeszkedően alapvetően filológiai, aminek jelentését pontosítani szükséges, hiszen a filológiai megközelítés szó szerint véve bármilyen szavakkal, nyelvvel kapcsolatos foglalatosságot jelenthet.

A filológia egy szűkebb értelemben szövegek történeti nézőpontú vizsgálatát jelenti, vagyis olyan rekonstrukciót és helyreállítást, ami jelenlévővé teszi azt, ahogyan a szöveg saját keletkezése és befogadása idején jelentéseket generálhatott. Ide kapcsolódik a filológiának a töredékek, hiányos szövegek helyreállítására vonatkozó jelentése. De a filológiának nem ezt a fogalmát fogom követni, mivel ennek a megközelítésnek van két olyan előfeltevése, melyek elfogadása inkább akadályozná az elemzést, mint segítené. Az így felfogott filológia

egyrésről ugyanis feltételezi egy végleges, az elemzés során kimerítően feltárható jelentés meglétét, amelynek megtalálásából az értelmezés lezárhatósága is következne. Látható lesz azonban, hogy a lezárhatóság, a rögzíthető és lezárható jelentés feltételezése nem képes magyarázni a politikai és a nyelv közötti megkülönböztetés schmitti értelmezését. A szöveg jelentésének helyreállítására vonatkozó másik – ugyancsak elkerülendő – elképzelés szerint az eredeti jelentést a szerzői szándék azonosítása tárja fel. Ez azonban nem oldhatja meg a problémát, hiszen a szándék és az értelmezés között is csak nyelvet találni, másrészt nem is arra irányul, amit vizsgálni szeretnék, vagyis nem a szöveg belső működésére, hanem egy azon kívüli nézőpont adatként elfogadott értelmezői hatalmára, vagy – a később éppen ebből a szempontból problematizált schmitti fogalom szerint – külső értelmezői szuverenitására (Kiss 2000: 78).

A hermeneutika jelentőségének és szövegértelmezői eljárásainak kibővülése és újraértelmezése a 20. században, elsősorban is Hans-Georg Gadamer (2003) munkája a filológia átértékeléséhez is elvezetett, a legutóbbi időkben olykor a bevett hermeneutikai elvekkel éppen szemben megfogalmazódva. A filológia újabb megközelítései éppen arról szólnak, hogy a szövegek jelentése véglegesen soha nem kimeríthető, így valójában nem is annyira értelmezésről van szó, mint kommentárról, újraélesztve, de át is alakítva a „rég” filológiák eljárását. Számos erre vonatkozó kísérlet mellett Hans Ulrich Gumbrecht említendő itt meg, aki az eredetileg az értelmezésnek alárendelt kommentárt önálló státuszú eljárásként közelítette meg. Topologikusan leírva, míg az értelmezés vertikális megközelítést jelent, amelynek célja, hogy felülről közelítve az értelmezett szöveg felszíne alá jutva találja meg a jelentést, addig a kommentár a tárgyául szolgáló szöveggel párhuzamosan helyezkedik el, a szöveggel érintkezve hoz létre tudást, megkérdőjelezve a teljes mértékben külső nézőpont feltételezése által implikált objektivitás lehetőségét (Gumbrecht 2003: 43).

Gumbrecht felfogása a dekonstrukció eljárásait figyelembe véve közelít a filológiához (Gumbrecht 2003: 49-50), ami nem is alaptalan abból a szempontból, hogy a kommentár, akárcsak a dekonstrukció, mindig sokkal inkább támaszkodik az elemzett szövegre, mint az értelmezői invencióra. Már csak ezért is, a dolgozat végén részletesen kitérek arra, hogy a dekonstrukció akár tematikusan, akár egy elemzési eljárás értelmében mennyiben lehet releváns Schmitt szempontjából.

A filológiai elemzés mindig szövegek szoros olvasását jelenti, a szöveget szervező eszközök, logikák és akár szándékolatlan textuális történések megfigyelését. Ennek egyik lehetősége, és a dolgozatban követett módja az, ha azokra a retorikai eljárásokra figyelünk, amelyek az adott szöveg működését szervezik, lehetővé teszik. A filológia a következőkben tehát elsősorban a retorikai eszközök azonosítására irányuló elemzést jelent, amelynek során kiemelten támaszkodom egy, a politikatudományban csak kevésbé ismert szerző munkáira.

Elemzésem jelentős részben összehasonlító munka. Miközben a nyelv és a retorika szerepét vizsgálom Schmitt munkáiban, a kulcspontokon újra és újra a Belgiumban született irodalomtudós, Paul de Man felfogáságára fogok támaszkodni (de Man 1996; 2006), sokszor olyan mértékben, hogy az egyben Schmitt de Man felőli olvasatát jelenti majd.

Az összehasonlítás alapja nem a német jogászprofesszor és az amerikai irodalomtudós elméleti pozíciója között az első látásra hatalmasnak tűnő távolság, hanem éppen az ellenkezője. Mint arra a következőkben többször is rá fogok mutatni, Schmitt jóval közelebb áll de Man retorikai megközelítésű, – később tisztázandó értelemben – dekonstruktív elméletéhez, mint azt a politikatudományban bevett sémák látni engedik, és de Man is összekapcsolhatónak látszik a schmitti politikaelmélet alapjaival, noha ez sok szempontból ellentmond a vele kapcsolatos uralkodó irodalomtudományi recepció kategóriáinak.

A kontextuális közelségen túl további magyarázata is van annak, hogy Schmitt elemezhető egy irodalomtudós munkáira támaszkodva.

Először is politika és irodalom egymás felőli vizsgálatában semmi szokatlannak vagy különösképpen magyaráznivalónak nem kellene lennie, és a Schmitt-recepciót figyelve ez szerencsére egyre inkább így is van. Másrészt dolgozatomban éppen ezt a kérdést állítja középpontba: nyelviség, retorika, egyes konkrét helyeken irodalmiság és politika, a politikai kapcsolata maga a vizsgálandó probléma. Végül, ha azok, akiknek elemzésére vállalkozom, maguk is arra panaszkodtak, hogy a két terület elválasztottsága a tudományban megértési problémákat okoz, akkor ez tekinthető úgy is, mint felszólítás a korábban nem, vagy nem megfelelően elvégzett feladat megragadására. Hamlet-könyvében Schmitt, egyik Rousseau-elemzésében pedig de Man írt arról, hogy az irodalmi és politikai vizsgálódási szempontok szétválasztottsága nem tette lehetővé a szóban forgó szövegek alaposabb megértését, amivel egyértelműen módszertani hiányosságra utaltak, nem pusztán arra, hogy az adott helyen jelentkeztek hiányosságok (Schmitt 2008 [1956]: 33; de Man 2006: 159.) Ahogyan egyébként Schmitt rendszeresen kitért irodalmi ügyekre, úgy de Man is gyakran politikai problémákat állított nyelvi-retorikai elemzéseinek középpontjába, az imént említett Rousseau-elemzéseken vagy a hatalom problémájának elemzésén túl odáig, hogy a romantika kapcsán a korszak ideológiájának elemzésére vállalkozott, ahol az ideológia szerepe igen közel áll ahhoz, amit Schmitt egy korszak politikai fogalmai mögött meghúzódó metafizikai háttérnek nevezett.

A dolgozatban nem egyszerűen összehasonlítom Schmitt politikaelméletét és de Man retorika-felfogását, hanem, az utóbbi által magyarázva az előbbit, azt a kérdést teszem fel, hogy milyen kapcsolat van a két összevetett szempont között. Nem hasonlóságról van szó, hanem a kettő egymásba-kapcsolódásáról, a retorikainak és a politikainak egymást kölcsönösen feltételező voltáról, valamint arról, hogy a köztük lévő kapcsolat nem oldható fel egy átfogó harmadik elv felől sem.

III. A dolgozat szerkezete és az eredmények bemutatása

A dolgozat három nagyobb részre tagolódik. Az első rész az fogalmi keretekkel, a retorika és nyelviség fogalmainak pontosításával foglalkozik, majd a Schmittnél azonosítható nyelvi kiindulópontokat járja körül. A második rész a schmitti kulcsfogalmak nyelvi-retorikai újraértelmezésére vállalkozik, míg az ezekre épülő harmadik rész azt mutatja, hogy Schmitt elemzései hogyan támaszkodnak a nyelviség nála bemutatott szerepére.

Az első részben található I. fejezet a dolgozat vizsgálatának elméleti kontextusát tárgyalja, és a retorika problémájára szűkíti le az általános nyelvi kérdésfeltevést. Ebben a fejezetben adom meg a retorikának azt a fogalmát, amellyel a későbbiekben Schmitt politikaelméleti problémáinak tárgyalása felé fordulok. A retorika problémája természetesen számtalan megközelítésből tárgyalható lenne, de a dolgozat két megszorítást alkalmaz. Az első az, hogy – illeszkedve a dolgozat egészének alapkérdéséhez – a retorikát mint politikaelméleti problémát mutatom be, tehát nem a politikára kívülről ráakódó nyelviség az, ami foglalkoztat, hanem a retorikában eleve benne lévő politikai probléma, pontosabban a retorikában meglévő politikai problémája. A másik megszorítás arra vonatkozik, hogy a retorikának pontosan mely felfogásaiból is indulok ki. Nyilvánvalóan sem lehetőség, sem szükség nincs arra, hogy a retorika szinte áttekinthetetlen történetét felvázolva válasszam ki azt a megközelítést, amely alkalmas lehet Schmitt vizsgálatához. A fejezetben három retorika-felfogást vetek össze a Schmitt által felvetett legalapvetőbb problémákkal. Egy klasszikus és két 20. századi megközelítést tárgyalok részletesebben is: Arisztotelész politikaelméleti szempontból is releváns felfogását (Arisztotelész 1982), Kenneth Burke dialektikus retorikáját (Burke 1969), valamint Paul de Man már említett értelmezését. Míg az első kettővel kapcsolatban – az összefüggések mellett – azokat a pontokat állítom középpontba, ahol azok már nem férnek össze a schmitti problémákkal, de Man esetében annak a gondolatnak a megalapozását végzem el, amely szerint a két szerző összehasonlítása eredményes elemzési módszer lehet. A fejezet végén egy olyan retorika-felfogást mutatok be, mely már nem pusztán meggyőzősként vagy a figuratív nyelv által lehetővé tett, külsődleges díszítményként tekint tárgyra, hanem, amely a nyelv általános működésmódját a kettő közötti mozgásból adódó retoricitásként határozza meg, amely státuszát tekintve megfeleltethető a Schmitt által politikaiként bevezetett absztrakciós mozzanathoz. Ezen a ponton ugyanakkor még azért nem tárgyalom a retorika és Schmitt politikaelmélete közötti szisztematikus kapcsolódási pontokat, mert a célom az, hogy ezekre Schmitt munkáin belülről mutassak rá, hogy a konkrét műveken keresztül mutassam meg egy nyelvi-retorikai megközelítés jelentőségét.

A retorikai kontextus leírását követően a II. fejezetben Schmitt néhány korai munkáját emelem ki, amelyekben a nyelviség és a retorika problémája elsődleges és feltűnő szerepet kapott. Egyrészt azt szeretném megmutatni, hogy a nyelviség kérdése már a legkorábbi munkákat is meghatározta, másrészt kiindulópontokat keresek a schmitti kulcsfogalmak későbbi tárgyalásához. Bár kiindulásként Schmitt az 1910-es években született négy szövegét választottam, nem törekedtem kronologikus rendre. Nyilvánvalóan van jelentősége annak, hogy Schmitt későbbi felfogása, egészen az utolsó előtti fejezetben tárgyalt Hamlet-könyvig miként alakult első írásaihoz képest, de itt inkább elméleti kapaszkodók jelennek meg, mint konzekvensen végigkövethető szempontok. Annál is inkább, mert a *Der Wert des Staates und*

die Bedeutung des Einzelnen című habilitációs dolgozat (Schmitt 1914), a Däubler-elemzés (Schmitt 1916), a *Die Buribunken* című szatíra (Schmitt 1918), valamint a *Politische Romantik* (Schmitt 1998 [1919]) sokkal inkább mutatnak eltéréseket annál, hogy valamiféle egységes korai álláspont kirajzolódna belőlük. A nyelv abszolutizálása és totalizálása éppúgy megjelenik ezekben a munkákban, mint teljes leértékelése, sőt, ellenpontként, a politikai ellenségeként való megjelölése is. A későbbi fejezetekben többször utalni fogok arra, hogy politikai teológia, szuverenitás, döntés kulcsfogalmai milyen összefüggésben vannak a korai művek nyelv- és retorika-felfogásával. Az 1920-30-as évek, valamint az 1945 utáni szövegek nyelvi problémái éppen azáltal tekinthetők reflexiónak a korai munkákra, mert Schmitt végül azoknak az ellentmondásoknak az elemzését (de nem feloldását) végzi el, amelyek pólusai között az említett négy munka ingadozott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne egységes mondanivalója ezeknek a szövegeknek. Különböző élességgel, de itt éppen a korábban említett törések fogalmazódnak meg. Az eltérő eszközök, a lokálisan eltérő nyelvfelfogások egységes korszakkritikába, modernitáskritikába ágyazódnak, ebben az értelemben tehát ez a fejezet Schmitt szellemi kontextusáról is szól.

Az ezután következő második részben Schmitt három, legtöbbit vitatott fogalmát elemzem, követve az eredeti szövegek belső nyelvi működését és mozzanatait. A dolgozatnak ez a három fejezet jelenti a magját, itt rajzolódnak ki legélesebben a retorikai és a politikai összefüggésének problémái.

A III. fejezet a politikai teológia kapcsán a sokszor háttérbe szoruló analógia problémájával foglalkozik. Azt vizsgálom, hogy a politika és teológia közötti analogikus viszony, amelyre Schmitt szuverenitáselméletét építi, mennyiben nyúlik vissza az analógia retorikai felfogására. Schmitt pontatlanul, mondhatni politikailag terhelten használja az analógiát, mert a nála eredetileg pusztán megismerési eszköznek szánt retorikai eszköz éppen használatában visz végbe politikai elmozdulást. Megismerés és tételezés ellentmondásos kapcsolata részben a retorikai és a politikai közötti elmozdulás problémája, részben azonban retorikán belüli probléma is. Az analógia fogalma – amennyiben azt visszavezetjük teológiai gyökereihez – ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a törések nem pusztán biográfiai, nem is csak történeti, hanem kifejezetten elméleti szerepet is betöltenek Schmitt gondolkodásában. A teológia önmagában is analogikus szerepet tölt be abban, ahogyan Schmitt a minden korszakban valamilyen módon érvényesülő metafizikai háttérrel beszél, annak leírhatatlanságát és mégis a leírási törekvések elkerülhetetlenségét állítva. A schmitti analógia összességében sokkal inkább allegóriaként működik, mégpedig abban az értelemben, hogy az nem egyszerűen teológia és politika között áll fenn, hanem a politikai és a nyelv között.

Ezt követően a IV. fejezetben azt a viszonyt elemzem, ami Schmittnél a szuverén pozíciója, a döntés, a döntés által érintett rend és a politikai között húzódik. Analogikus értelemben itt annak a törésnek a szerepéről van szó, mely Schmittnél módszertanilag a jelentésadás megalapozhatatlansága és szükségessége kapcsán megjelenik, és ami szerkezetileg ezzel azonos módon meghatározza a szuverén döntésének viszonyát a döntés által érintett rendhez képest. A fejezetben a válság fogalmát közvetlenül a jelentésadás és értelmezés problémájához kapcsolom, hogy azt mutassam ki, a szuverén döntése miként van egyszerre kívül és belül ahhoz képest, amit elrendez, vagyis, aminek jelentést ad. Végző soron pedig

arról van szó, hogy a kivételes állapot fogalma nem előzheti meg a politikait, valamint a vele együtt érvényesülő jelentéskonfliktusokat, amelyek éppen amiatt meghatározóak, hogy nem homogenitáson, hanem törésen és heterogenitáson keresztül válnak kikerülhetetlenné. A kivételes állapot normatív értelemben érkezhethet ugyan a semmiből, de a politikai értelmében egészen biztosan nem, a szuverén pozíciójának elválasztottsága és beíródása a tőle függő rendszerbe ugyanis éppen a politikain keresztül történik meg. A politikai ebben az értelemben médium, ami a heterogenitás áthidalását (fel)tételezi, miközben véglegesen nem képes megteremteni szuverén és rend homogenitását.

A politikai előzetességének problémáját követően az V. fejezet a kulcsfejezetek közül is a központi problémával, a politikai fogalmának nyelvi meghatározottságával foglalkozik. Az elemzés során azt mutatom ki, hogy miközben Schmitt a tiszta politikai fogalmát keresi, feloldhatatlan ellentmondással kerül szembe, ami szövegeiben explicit módon is megjelenik. Schmitt ugyanis egyszerre beszél a barát/ellenség megkülönböztetés fogalmi, megismerési szintjéről, ami retorikailag egy tropologikus felfogásnak, tehát a szavak nem szó szerinti, figuratív használatának felel meg, valamint arról, hogy a megkülönböztetéssel kapcsolatban kizárt bármiféle retorikai megközelítés, és valójában barát és ellenség fogalmainak szubsztantív megközelítéséről kell beszélni. *A politikai fogalma* című szöveg értelmezésem szerint úgy válik Schmitt gondolatainak legpontosabb leírásává, hogy közben általa uralhatatlan nyelvi-retorikai történéseknek ad teret. Retorikai keretben értelmezve, az imént említett ellentmondás pontosan a politikai fogalmának a politikait kizáró, felfüggesztő megközelítését teszi lehetetlenné, ami részben persze Schmitt törekvéseinek kudarcát mutatja, valójában azonban a politikai fogalma éppen általa leírt totalizálódásának felel meg. Az, hogy Schmitt szövegének retorikai mozzanatai a szerzőn is felülkerekednek, pontosan azt mutatja meg, hogy a politikai tiszta fogalmi értelemben megragadhatatlan. A központi kérdés tehát az, hogy a barát/ellenség megkülönböztetés szó szerint vagy metaforikusan értendő-e. Ezen múlik ugyanis az, hogy lehetséges-e olyan módon formalizálni a schmitti kritériumot, hogy az pusztán a megkülönböztetésben megragadható legyen. Politikai és retorikai összefonódása ebben a problémában válik a legkritikusabbá, és ezen keresztül úgy próbálom igazolni Schmitt totalizálódás-tételét, vagyis a politikai expanzivitását, hogy azt saját szövegével kapcsolatban is kimutatom.

A harmadik rész két fejezete a schmitti retorika és a politikai retorikájának alkalmazásait mutatja be. Két olyan problémát állítok itt középpontba, melyek kontextuálisan is meghatározók voltak Schmitt számára: az irodalom és politika kapcsolatát, valamint a parlamentarizmus problémáját. Ez a két fejezet a korábban felvetett problémákat konkrét példákon keresztül, de mégis absztrakt szinten fogalmazza újra. Visszatérek a törés problémájához, de az elméleti tisztázást követően ezúttal történeti értelemben, a modernitás kérdésén keresztül, valamint visszakérdezek a módszer problémájára, ami éppúgy vonatkozik Schmitt módszerére, mint a dolgozat elemzéseinek megalapozottságára és megalapozhatóságára.

A VI. fejezetben Schmitt 1955-ös Hamlet-elemzését tárgyalom, ami első látásra egy lokális történeti probléma elemzéséről szól, de alaposabban megvizsgálva az életmű összefoglalásaként is felfogható, ahol a nyelviség, a politikai közvetítettségének alapvető

problémái egy empirikus szövegelemzés keretei között kapnak szerepet. Azt mutatom ki, hogy miközben Schmitt a szuverenitásban bekövetkezett, történeti értelemben vett törést a koramodern Anglia leghíresebb – fiktív – szövegén keresztül mutatja be, aközben amiről beszél, az valójában a mindenre kiterjedő, megismerést és politikai cselekvést egyaránt befolyásoló fikcionalitás. A megelőző fejezetekben elsősorban elméleti megközelítésben tárgyalt problémákat visszavezetem a modernitás összefüggésébe, ami közvetett módon ismét azt a kérdést veti fel, hogy a politika leírása és a politikai cselekvés mennyiben választhatók el egymástól.

Ezt az utóbbi kérdést vizsgálom a VII. fejezetben, ami a módszertani önreflexió szerepét is betölti, de Schmitt parlamentarizmus-felfogásának is újszerű elemzését adja. A bevezetőben jelzett filológiai felfogással kapcsolatban azt a kérdést teszem fel, hogy nem lehet-e inkább dekonstrukcióról beszélni Schmitt kapcsán, hogy az az olvasat, amellyel a nyelv és a retorika szerepét kerestem nála, mennyiben veti fel inkább a dekonstrukció lehetőségét, ami felé egyébként már a fent leírt filológia-felfogás is elmozdulást jelent. A kiindulópontot azonban itt sem az elemzői pozíció, hanem Schmitt dekonstruktívnak is nevezhető eljárása jelenti. Ebből a megközelítésből azt vizsgálom, hogy Schmitt miként írta át a parlamentarizmus jelentését, és hogy ez az átírás hogyan függ a nyelvi eljárásoktól legalább olyan mértékben, mint politikai vagy politikaelméleti pozícióktól. A középpontban így nem is annyira Schmitt parlamentarizmus-felfogásának sokszor vizsgált tartalma áll, mint inkább az értelmezői eljárás, és az, hogy lehetséges-e ilyen körülmények között a politika tudományos megismerését Schmitt felfogására alapozni. Carl Schmitt politikatudományának problémája közvetlenül következik a politikaira és a retorikaira egyszerre irányuló kérdésből. A megelőző elemzések alapján a következtetés az, hogy Schmitt politikatudománya valójában politikaelmélet, vagyis elválaszthatatlan a politika természetére irányuló kérdéstől. Ez azonban Schmittnél – mint azt a dolgozat egészében igyekeztem kimutatni – szorosan kapcsolódik a schmitti retorikához (nyelvi eljárásaihoz és nyelv-, és retorika-felfogásához egyaránt). A schmitti politikatudomány így annak példája, hogy a politika megismerése nem képzelhető el az általa leírt politikai érvényesülése nélkül, annak elkerülésével vagy kizárásával. A retoricitás Schmittnél a politikai totalizálódásához vezet, ami bármely megismerési törekvést politikaivá tesz, így a politikatudományt nem zárja ugyan ki, de érvényteleníti azt az elképzelést, hogy az lehetséges lenne úgy, hogy elsőszámú tárgyát, a politikát zárójelbe teszi. A dolgozat alapkérdésére visszaautalva pedig az fogalmazható meg, hogy politika és nyelv között olyan megkülönböztetés húzódik, amely sem egyik, sem másik, sem egy fölérendelhető harmadik pozíciójából nem feloldható. Éppúgy szó van arról, hogy a politikait meghatározza a retorikai, mint arról, hogy a retorikai már eleve politikai. Ebben az értelemben pedig – legalábbis Schmitt gondolatainak összefüggésében – valóban a legfőbb – mert önmagán kívül megalapozhatatlan – megkülönböztetésről beszélhetünk.

IV. A szerzőnek a dolgozat témájában megjelent publikációi

Tanulmányok

Kiindulópontok Paul de Man politikaelméletéhez. *Századvég*, (54.), 81–98. 2009.

Alkibiadész bukása. *Századvég*, 58(4), 47–54. 2010.

Kormányok és ciklusok. Partikularitás, univerzalitás és alternativitás a parlamentáris kormányzatban. *Politikatudományi Szemle*, XXII(2), 31–50. 2013.

Könyvfejezetek

„A király afféle izé” – A törés mint esemény és a reneszánsz mint törés Carl Schmitt Hamlet-elemzésében. In (Cs. Kiss Lajos szerk.) Carl Schmitt elméletei kortársi-kritikai kontextusban. *Megjelenés alatt*.

Hans J. Morgenthau: realizmus a politikai határain. In Szűcs Zoltán Gábor – Gyulai Attila (szerk.) A háború kódében. Bevezetés a realista politikaelméletbe. *Megjelenés alatt*.

Olvasatok között: Rousseau, Schmitt és Paul de Man politikaelmélete. In Molnár Attila Károly (szerk.) A Molnár Tamás Kutató Központ Évkönyve 2015. *Megjelenés alatt*.

Konferencia-előadások

„Mi más?” A parlamentáris demokrácia határai. XIX. Politológus vándorgyűlés. Kolozsvár. 2013. május 30. – június 1.

„The Rhetorical and the Political - the Undecidable Primacy in Carl Schmitt.” Rhetoric, between the Theory and Practice of Politics. Braga, Portugália. 2013. június 21-22.

„Between Tropology and Persuasion - Carl Schmitt's Account of Rhetoric Reconsidered.” APSA Annual Meeting 2013. Chicago. 2013. augusztus 31 - szeptember 2.

Hivatkozások

Arisztotelész. (1982): *Rétorika*. (ford. Adamik Tamás). Budapest: Gondolat.

Burke, Kenneth (1969): *A rhetoric of motives*. Berkeley: University of California Press.

de Man, Paul (1996): *Aesthetic ideology*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

de Man P. (2006): *Az olvasás allegóriái: figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*. (ford Fogarasi György). Magvető.

Gadamer, Hans-Georg (2003): *Igazság és módszer egy filozófiai hermeneutika vázlata*. (ford. Bonyhai Gábor). Budapest: Osiris.

Gumbrecht, Hans-Ulrich (2003): *The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship*. University of Illinois Press.

Kiss, Balázs (2000): Michel Foucault diskurzuselmélete és a politika nyelvi vizsgálata. In Szabó Márton (szerk.), *A beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest: József Kádár Kiadó.

Krockow, Christian Graf von (1958): *Die Entscheidung; eine Untersuchung über Ernst Jünger, Carl Schmitt, Martin Heidegger*. Stuttgart: F. Enke.

Schmitt, Carl (1914): *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*. Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Schmitt, Carl (1916): *Theodor Däublers Nordlicht: Drei studien über die Elemente den Geist und die Aktualität des Werkes*. Berlin: Duncker & Humblot.

Schmitt, Carl (1918): Die Buribunken. Ein geschichtsphilosophischer Versuch. *Summa*, (4), 89–106.

Schmitt, Carl (1998 [1919]): *Politische Romantik*. Duncker & Humblot.

Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. (ford. Cs. Kiss Lajos). Budapest: Osiris – Pallas Stúdió Attraktor.

Schmitt, Carl (2008 [1956]): *Hamlet oder Hekuba: der Einbruch der Zeit in das Spiel*. Stuttgart: Klett-Cotta.